

Ett vattenområde på Skeppsholmens nordöstra sida

Arkeologisk förundersökning

Uppland, Stockholms kommun, Skeppsholmen

Patrik Höglund

Statens maritima museer

Marinmuseum/Naval Museum
Sjöhistoriska museet/Maritime Museum
Vasamuseet/Vasa Museum

Stumholmen
371 32 Karlskrona
Tel 0455 359 30 00

P.O. Box 27131
SE-102 52 Stockholm
Tel 08 519 549 00

www.maritima.se
www.vasamuseet.se
www.marinmuseum.se
www.sjohistoriska.se

© 2008 Statens maritima museer
Arkeologisk rapport 2008:5
ISSN 1654-4927

Kart- och ritmaterial Författaren.

Layout Franciska Sieurin-Lönnqvist, Arkeobild.

Omslagsbild Carl Friedrich Hauswolfs karta från 1739. Pilen visar undersökningsområdet.

Tryck Arkitektkopia, Stockholm 2008.

Kartor Godkända ur sekretess-synpunkt för spridning Dnr: 010305-07-17508, 2007-12-03.

Innehåll

Innehåll	3
Antikvarisk bakgrund	5
Målsättning	6
Tidigare undersökningar och arkeologisk potential	7
Genomförande	8
Resultat	9
Slutsats	10
Referenser	12
Tekniska och administrativa uppgifter	13

Bilagor

1. Dendrokronologiskt prov	14
2. ¹⁴ C-prov	16

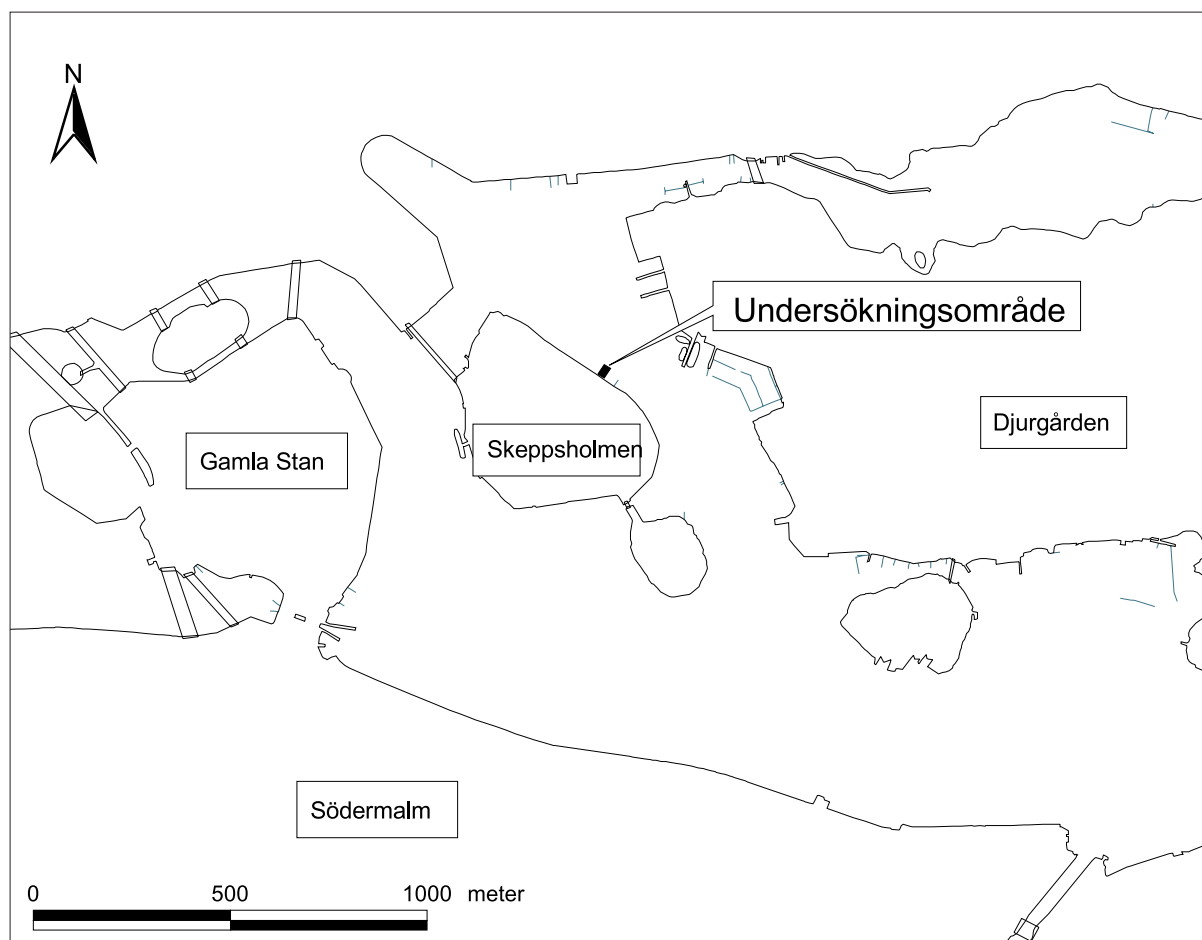

Fig. 1. Översiktskarta med undersökningsområdet markerat.

Antikvarisk bakgrund

Statens maritima museer utförde i maj 2005 en arkeologisk förundersökning av ett område utanför Skeppsholmens östra brobänk, beläget inom RAÄ 103, Stockholms stad. Beställare av arbetet var Föreningen Briggen Tre Kronor och fältarbetsledare Andreas Olsson. Rapporten har författats av Patrik Höglund.

Undersökningen föranleddes av att Föreningen Briggen Tre Kronor planerat en traditionell sta-

pelavlöpning av briggen *Tre Kronor*. Detta innebär att två parallella rader med pålar skulle slås ned i botten, vinkelrätt mot kajen, för att bära upp rampen eller stapelbädden som fartyget skulle avlöpa på. I detta fall skulle antalet pålar uppgå till totalt 80 stycken och dessa planerade man att slå ner till fast grund. Pålarna skulle ha ett inbördes avstånd av 0,6 meter, vilket innebär att rampen slutade cirka 25 meter från kajen.

Målsättning

Undersökningens målsättning har varit att sondera samt besiktiga det aktuella vattenområdet för att kunna avgränsa och dokumentera förekomsten av eventuella fornlämningar. Då bottarna inom

RAÄ 103 är mycket sparsamt undersökta arkeologiskt har målsättningen också varit att skapa ett referensmaterial till kommande undersökningar i området.

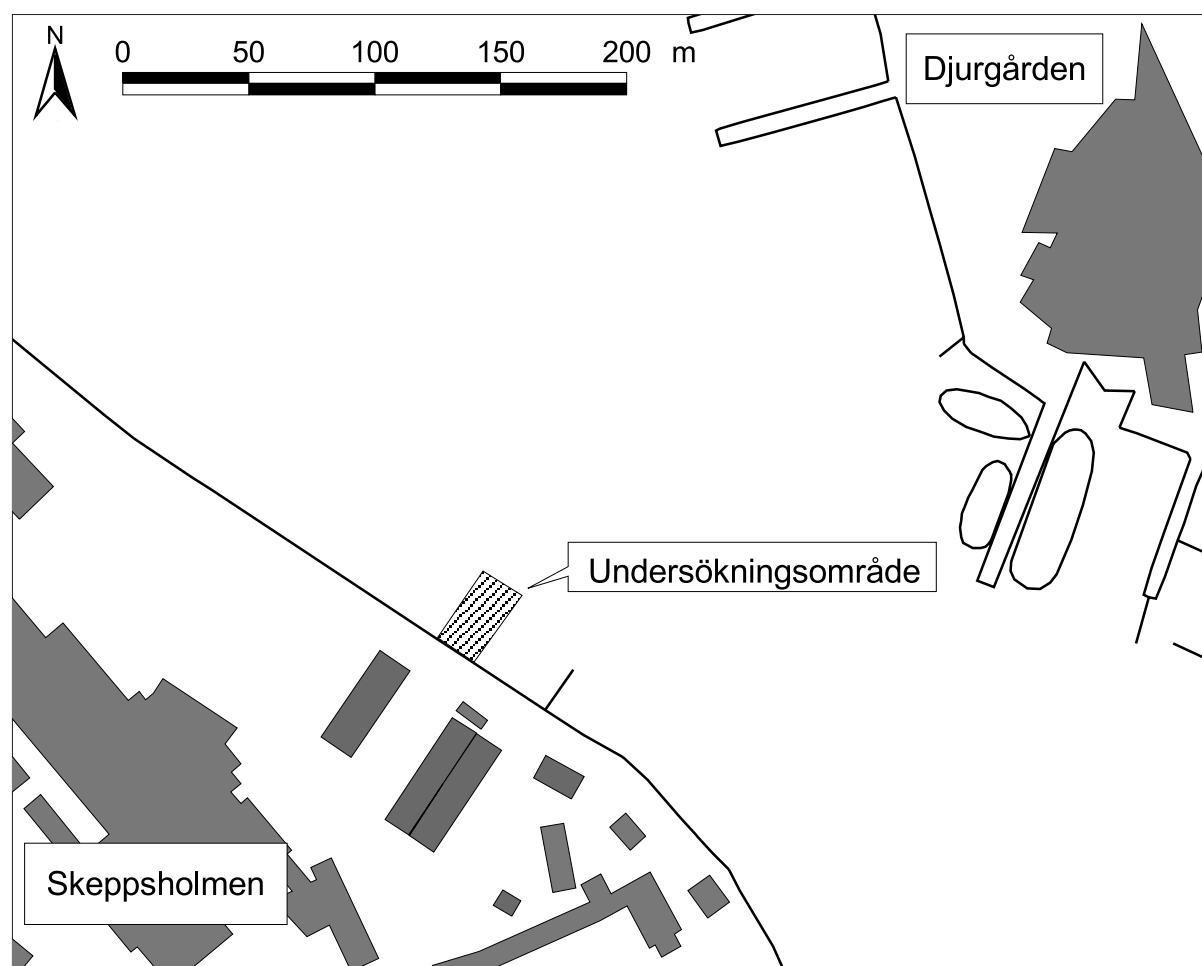

Fig. 2. Undersökningsområdet utanför Skeppsholmens östra brobänk.

Tidigare undersökningar och arkeologisk potential

Stockholms stadsmuseum har i ett antal undersökningar påvisat spår av verksamheten på Skeppsholmen. Skeppstimmer, kulturlager och anläggningar av olika slag har framkommit på flera platser på själva ön och i det omgivande vattnet. Ett stort antal fartygslämningar har också påträffats, särskilt i anslutning till de välundersökta västra och södra kajerna, men även på den östra sidan. En av dessa fartygslämningar har daterats till 1578–1579 och har kanske slopats en bit in på 1600-talet vilket är före Skeppsholmens egentliga etablerande som örlogsstation (se Hjulhammar 2003).

Det tidigast kända omnämnandet av Skepps- och Kastellholmen – då som Vagnsöarna – är från 1288, i ett donationsbrev till Klara franciskanerkloster (Hjulhammar 2003:5). Från 1608 finns det skriftliga belägg för att holmamiralen fått order att lägga en del av skeppen vid det som under denna tid kallades Lustholmen, det vill säga dagens Skeppsholmen (Lindström & Rönnby 1998). Från 1640-talet förlades flottans varv och örlogsbas till Skeppsholmen och under några decennier framåt byggdes, reparerades och förvarades ett stort antal fartyg här. 1680 flyttades basen och varvet till Karlskrona och verksamheten på Skeppsholmen reducerades kraftigt (Zettersten 1903:132, 186).

År 1715 förlades en fartygseskader återigen till Skeppsholmen och från 1719 drevs varvet i kunglig regi igen. Under 1700- och 1800-talen utökades verksamheten, företrädesvis på Skeppsholmens östra sida och flera byggnader samt stapelbäddar anlades. På Carl Friedrich Hauswolfs karta från 1739 syns bland annat "Fregattstapeln", löpa ut i vattnet i nära anslutning till undersökningsområdet (Unger 1943: 240 f, se omslagsbild).

Ytterligare belägg för verksamheten finns på en karta från 1811, där två byggnader, "Kongl Jagternas Skjul" samt "Kongl Skonert Amphions Skjul" syns strax ovanför undersökningsområdet. På samma karta finns också pålar i vattnet utmärkta. Den militära närvaron på Skeppsholmen fortsatte fram till 1969, då verksamheten flyttades till Muskö i Stockholms skärgård (Hjulhammar 2003:5).

Då Skeppsholmen använts som örlogsbas samt för skeppsbyggeriverksamhet under lång tid och tidigare undersökningar givit intressanta resultat, bedömdes förutsättningarna för att påträffa forn-lämningar i området som stora.

Genomförande

Fältarbetet genomfördes med tre dykande arkeologer. Bottnen i det aktuella området sonderades med 1,5 meter långa armeringsjärn. Avståndet mellan sonderingspunkterna uppgick till en meter. En provgrop om 1,4 meters djup samt ett

flertal mindre provgropar grävdes. Området mättes in med GPS. Vattendjupet i området varierade mellan cirka 2,7 meter vid kajen och cirka 4,2 meter i områdets yttre del.

Fig. 3. Material från lager 2. Foto: Patrik Höglund/Statens maritima museer.

Resultat

På botten i området påträffades spridda timmer, varav några möjligen utgjorde fartygsdelar. Inga av dessa ansågs dock vara lämpliga för dendrokronologisk datering.

I undersökningsområdets nordöstliga del påträffades, omkring 23 meter från kajen och på cirka fyra meters djup, en stående påle om cirka 20 cm i diameter. Den dendrokronologiska analysen visade att pålen fällts 1783 ± 2 år (bilaga 1).

Fem meter från kajen, på tre meters vattendjup, grävdes en provgrop ner till 140 centimeter under bottenivå. Gropens övre del var omkring 100 centimeter i diameter och dess botten 20–30 centimeter.

Provgropen kunde belägga förekomst av ett 120 centimeter tjockt kulturlager. Detta bestod överst av omkring 20–30 centimeter svart-grå gyttja med inslag av företrädesvis moderna föremål (lager 1). Under detta lager påträffades ett ljusgrått gyttjelager. Detta sträckte sig till cirka 50 centimeter under botten och var 20–30 centimeter tjockt. Lagret innehöll en stor mängd spillvirke av företrädesvis ek, i form av avhuggna dymlingar, hyvlade och bilade spån samt delar av plank. Lagret innehöll också enstaka kvistar och grenar av

gran/furu, huggspån i gran/furu, tegel, tågvirke och djurben (lager 2).

Under detta lager, mellan cirka 50 centimeter till cirka 120 centimeter påträffades ett lager med grenar och kvistar av gran/furu varvat med ljusgrå gyttja, sand och grus (lager 3). I lagret förekom enstaka ekfragment av det slag som påträffades i lager 2. Ett ^{14}C -prov togs i undre delen av lagret. Provet gav dateringen 305 ± 35 B.P., vilket kalibrerat (2 sigma) ger dateringsintervallet 1470–1660 med störst sannolikhet för tiden 1520–1600 (50,7 %) (se bilaga 2).

Sondering och handgrävning indikerade att kulturlagret gradvis tunnas ut längre från land och totalt sträcker sig omkring 15–20 meter ut från kajkanten.

Fig. 4. Material från lager 3. Foto: Patrik Höglund/
Statens maritima museer.

Slutsats

Dateringen av pålen, 1783±2 år, skall sannolikt sättas i samband med expansionen på Skeppsholmen under Gustav III:s tid. Den skulle eventuellt kunna ha varit del i en anläggning för sjö- och torrsättning av de fartyg som förvarats i de skjul som syns på kartan från 1811.

Avseende kulturlagren härrör lager 2 sannolikt från den omfattande skeppsbyggeriverksamheten som bedrivits på Skeppsholmen. Intressantare är lager 3 som troligen är ett påfört lager som kan ha samband med förberedelserna inför flyttningen av Skeppsgården från Blasieholmen till Skeppsholmen. Skulle den tidiga dateringen 1520–1600 stämma är det mycket intressant, då det pekar på en verksamhet på platsen innan skeppsgårdens egentliga etablering under 1640-talet. Härrör däremot lagret från mitten av 1600-talet är tolkningen att det hänger ihop med den omfattande och historiskt belagda aktiviteten på Stockholms skeppsgård under denna tid.

Vad har då granrislagret haft för funktion? Det kan röra sig om en risutfyllnad, kanske inför en planerad kajkonstruktion eller en justering av strandlinjen. Detta kan ha skett i samband med skeppsgårdens anläggande på platsen. Det finns även uppgifter att uttjänta fartyg fyllts med ris innan de sänkts som utfyllnad (muntl. Hjulhammar). Granris har även lagts runt pålar i bryggor och liknande konstruktioner för att skydda dessa från is. Ett alternativ skulle då kunna vara att rislagret legat i den del av en stapelbädd som går ut i vattnet. Stapelbädden som syns på Hauswolfs karta (se rapportomslaget) och går ner mot undersökningsområdet kan ha haft en äldre föregångare som legat på samma plats. En eventuell framtida undersökning skulle kunna inriktas på rislagrets utbredning efter kajkanten samt in mot kajen. Möjligen skulle då rester av pålar från en stapelbädd kunna påträffas.

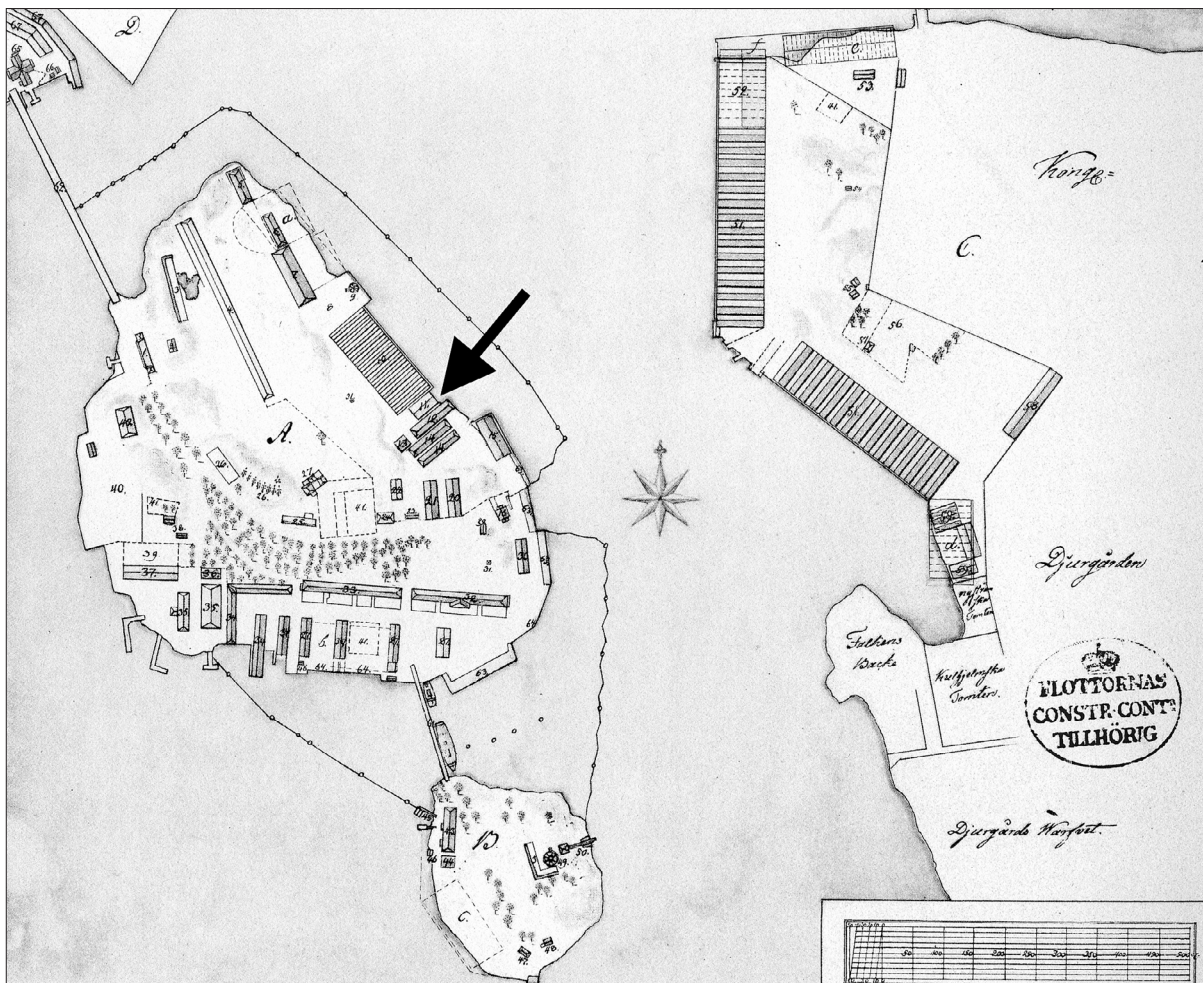

Fig. 5. Skeppsholmskarta från 1811. Undersökningsområdet vid pilen.

Referenser

- Hjulhammar, M. 2003. *Skeppsholmen. Stockholms stad, Skeppsholmen, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 1998–2002*. Arkeologisk rapport 2003:5. Stockholms stadsmuseum.
- Holmberg, G. 1963. Flottans varv och fartygsbyggen: *Svenskt skeppsbyggeri*. Halldin, G (red). Malmö.
- Lindström, M. & Rönnby, J. 1998. *Pålar och skeppsvrak under Skeppsholmsbron*. UV Mitt. Rapport 1998:25. Stockholm.
- Unger G. 1943. Örlogsbaser och varv under frihetstiden i: *Svenska flottans historia*, band II, Svensson S.A. (red) Malmö.
- Zettersten, A. 1903. *Svenska flottans historia 1635–1680*. Norrtälje.

Tekniska och administrativa uppgifter

Plats: Östra brobänken, Skeppsholmen, Stockholm
Kommun: Stockholm
Län: Stockholm
Fornlämningsnummer: 103, Stockholms stad
Undersökningstyp: arkeologisk förundersökning
Orsak till förundersökningen: pålning i samband med sjösättning
Uppdragsgivare: Föreningen Briggen Tre Kronor
Projektagare: Statens maritima museer
Projektnummer: 47105
Projektledare/fältarbetsledare/kontaktperson: Andréas Olsson
Övriga deltagare: Göran Ekberg, Patrik Höglund
Rapportansvarig: Patrik Höglund
Statens maritima museers dnr: 451/05-51
Länsstyrelsens dnr: 431-05-16334
Undersökt yta: 30 x 15 m; 450 m²
Vattendjup: 2–5 meter
Arkeologtimmar: 48
Fältarbetstid: 2005-05-17–2005-05-19

Undersökningsområdet

Koordinatsystem: RT 90 (2,5 gon V)
X-koordinat: 65880642
Y-koordinat: 1629873

Provgropen

5,20 från kajkanten, 1 m tvärs måttbandet.

0–20/30 cm under bottennivå.

Svartgrå gyttja med trä, organiskt material, moderna föremål samt stora fartygsdelar.

20/30–50 cm under bottennivå.

Tjock ljusgrå gyttja med sandinblandning. Inslag av spillvirke, huggspån (ek) och hyvelspån (?). Furu- och grankvistar samt lite tågvirke.

50–120 cm under bottennivå (¹⁴C taget i botten).

Stort inslag av granris. Kapade gran och furukvistar/grenar. Enstaka ekspån. Bitvis inslag av ljusgrå gyttja med sandinblandning samt enstaka inslag av sand och grus.

120–140 cm under bottennivå (¹⁴C taget i botten).

I schaktets västra del ersattes granrislagret av en ljusgrå ("steril") gyttja med sandinblandning samt bitvis inslag av grus. I den östra delen föreföll granrislagret avta. Att lagret i denna del var djupare har sannolikt att göra med slutningen ut från kajkanten.

Bilaga 1

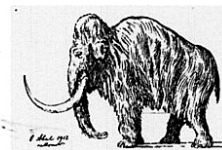
Dendrokronologiskt prov

Den dendrokronologiska analysen utfördes av Hans Linderson vid Laboratoriet för Vedanatomi och dendrokronologi, Kvartärgeologiska avdelningen, Lunds universitet.

LUND UNIVERSITY

DEPARTMENT OF QUATERNARY GEOLOGY
KVARTÄRGEOLOGISKA AVDELNINGEN
HANS LINDERSON

27 Oktober 2005

Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, rapport nr 2005:45

Hans Linderson

**DENDROKRONOLOGISK ANALYS AV TIMMER FRÅN ETT TROLIGT
SKEPSBYGGERI, SKEPPSHOLMEN, STOCKHOLM.**

Uppdragsgivare: Göran Ekberg (Dnr 451/05-51), Statens Maritima Museer, Box 27131, 102 52 Stockholm. Org nr 202100-1132

Område: Stockholm, Skeppsholmen **Prov nr:** 1 **Antalsågs-kivor:** 1

Dendrokronologiskt objekt: Skeppsbyggeri, troligen slip.

Information:

Tallstocken är avverkad 1781-1785 i **Jämtland** eller möjligen Medelpad. Eftersom verkets yttersta årsringar är eroderade och tätvuxna har en liten osäkerhetsmarginal lagts på.

Resultat:

CATRAS Dendro nr:	Prov Nr : Stock Nr	Träd slag	Antal radie/år	Splint (Sp) Bark (B) Vank. (W)	Datering av yttersta årsring i provet	Beräknat Fällningsår E(Efter) V(vinterhalv- året)	Trädets Egenålder uppskattn
55362	1	Tall	2/128	Sp =60, nära V	1781	1783 ± 2	140-160

Hans Linderson.

Sölvegatan 12, S-223 62 Lund Tel. +46-46-2227891, 0738-448812

Fax +46-46-2224830

e-mail: Hans.Linderson@geol.lu.se

Fig. 6. Dendrokronologisk analys.

Bilaga 2

^{14}C -prov

Analysen har utförts av Göran Possnert och Maud Söderman vid Ångströmlaboratoriet, Institutionen för Teknikvetenskaper, Avdelningen för Jonfysik, Uppsala universitet.

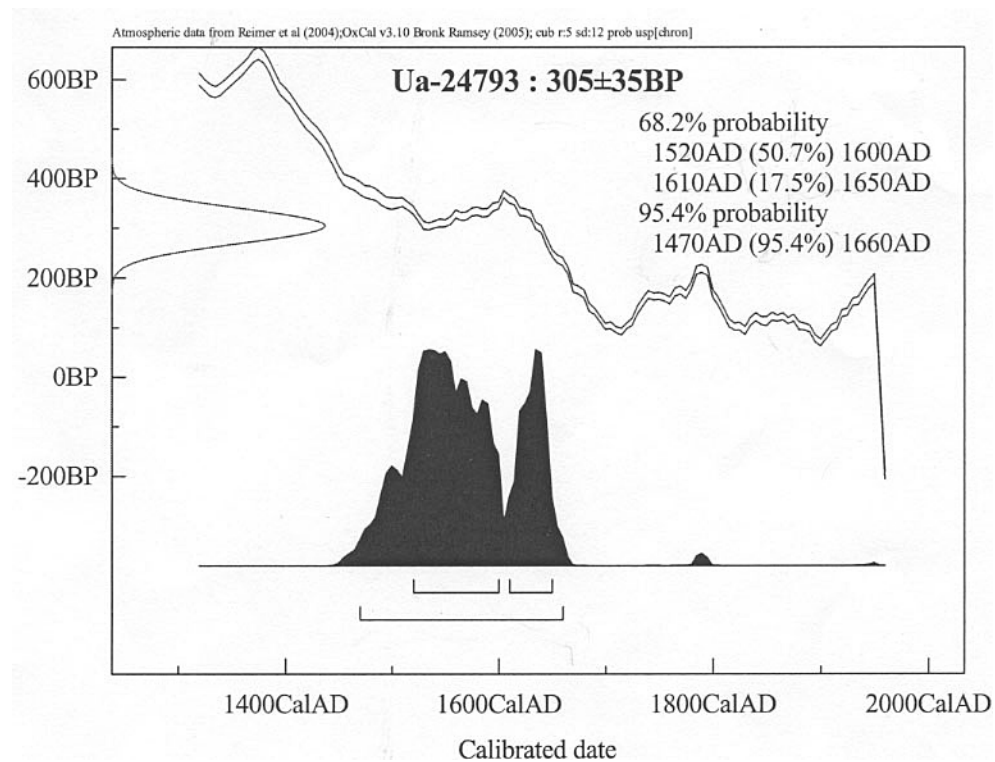

Fig. 7. ^{14}C -analyser.